

**Етнопедагогіка - підґрунтя національного виховання
(на матеріалі педагогічної преси сучасності)**

У статті розглядається етнопедагогіка як підґрунтя національного виховання на основі контент-аналізу публікацій сучасних педагогічних журналів.

Актуальність. Зміни, які відбулися після проголошення незалежності України, відкрили нові горизонти для розвитку вітчизняної науки. Трансформаційні процеси торкнулися й такої архіважливої ланки суспільного життя, як освіта. На перший план вийшли ті питання, які є надзвичайно важливими для розвитку суверенної Української держави, серед яких і проблема національного виховання. Окремим вектором у сфері дослідження національного виховання є етнопедагогіка. Актуальність її сприяла появі наукових праць вчених-педагогів.

Історіографія. Етнопедагогіка є предметом осмислення у таких працях: «Етнопедагогіка і морально-етичне виховання» (Г.Васякович, П.Черніков) [2], «Етнопедагогіка» (Н.Лисенко, В.Ланно) [5] та «Народна педагогіка» (М.Стельмахович) [7]. У працях зазначається, що етнопедагогіка як наука вивчає особливості етнічного виховання, а предметом її дослідження є: основні педагогічні поняття народу; дитина як об'єкт і суб'єкт виховання; функції, чинники, засоби виховання та його організація. Н.Лисенко та В.Ланно подають історію розвитку етнопедагогіки від Я.Коменського (чеського педагога XVII ст.), який вперше висунув ідею «материнської школи», до наших днів. При цьому вони вказують на важливу роль М.Стельмаховича, який вперше обґрунтував науковий поділ української етнопедагогіки. Г.Васякович та П.Черніков, дослідивши фольклор,

літературу, традиції та обряди як надбання українського народу, висувають ідею про гуманістичні засади української етнопедагогіки. Авторами здійснено пошук ефективних форм та методів залучення народного виховного потенціалу в роботу сучасних освітніх закладів України.

Слід зазначити, що національне виховання є тією проблемою, яка знаходиться в центрі уваги вітчизняної освітянської журналістики. Вивчення педагогічної преси має певні традиції. Розвитку національної педагогічної преси к. ХІХ – поч. ХХ ст. присвячено роботу *І.Зайченка*. Найбільше досліджень присвячено пресі Західної України: українські видання в Коломиї (*М. Васильчук*), часописи Північної Буковини (*М. Романюк, М. Галушко*). Педагогічна преса як джерело знань про становлення та розвиток ідеї національного виховання досліджена в роботах *С.Лаби, І.Мельник., М.Кухти, А.Говорун, І.Дубінець, Н.Гордій*. Проблема впливу ЗМІ на свідомість підлітка розкрита у дисертаціях *С.Шандрук, Д.Попової*. Аналіз окремих педагогічних проблем на основі сучасної педагогічної періодики здійснено у роботах таких журналістикознавців, як *О.Коновець, Л.Василишин, О.Стадник, Н.Зубко, О.Клименко, І.Омельченко, О.Косинська, Н.Футнікова* тощо.

Таким чином, вченими проаналізовано широке коло освітянських проблем на матеріалі сучасної педагогічної періодики. Однак відсутні наукові праці присвячені проблемі етнопедагогічного підґрунтя національного виховання у педагогічних журналах на сучасному етапі. Саме це й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Метою статті є моделювання концептуальних засад етнопедагогіки шляхом змістового аналізу публікацій вітчизняних науково-педагогічних журналів за період з 1991 до 2004 рр.

Об'єкт дослідження – публікації науково-педагогічних журналів за період з 1991 до 2004 рр., де висвітлюється проблема етнопедагогіки.

Предмет дослідження – формування ідеї етнопедагогічної основи національного виховання на сторінках науково-педагогічних журналів за період з 1991 до 2004 рр.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- 1) розкрити сутність поняття «етнопедагогіка», її концептуальні засади;
- 2) здійснити контент-аналіз журнальних публікацій з проблеми етнопедагогіки за змістом;
- 3) визначити елементи народної педагогіки, використання яких є доцільним на сучасному етапі розвитку вітчизняної освіти.

Серед розмаїття педагогічних видань увагу привертають ті, які на своїх сторінках розміщують матеріали про національне виховання. Таких журналів налічуємо 24: «Рідна школа», «Початкова школа», «Педагогіка і психологія», «Дивослово», «Педагогіка і психологія професійної освіти», «Урок Української», «Дайджест: Школа-парк педагогічних ідей та технологій», «Дошкільне виховання», «Історія в школі», «Історія в школах України», «Наша школа», «Нові технології навчання», «Освіта і управління», «Слово і час», «Трибуна», «Трудова підготовка в закладах освіти», «Українська література в загальноосвітній школі», «Українська мова й література в середніх школах, ліцеях та колегіумах», «Шлях освіти», «Шкільна бібліотека», «Фізичне виховання в школі», «Відродження», «Коледжанин», «Директор школи». Аналізовані педагогічні видання є всеукраїнськими україномовними. Вони є фаховими (науково-педагогічними), оскільки подають наукову і спеціальну інформацію для працівників освітньої галузі. На їх сторінках розглядаються актуальні методичні та теоретичні педагогічні проблеми, серед яких і етнопедагогіка.

Наукою і багатовіковою практикою переконливо доведено, що українська школа справді національна тоді, коли ґрунтується на українській національній системі впливу на формування особистості. Цій проблемі присвячені такі публікації: Будник О. Особливості української етнопедагогіки // Дайджест: Школа-парк педагогічних ідей та технологій. – 2002. – № 2. – С. 116-118; Гутник І. Козацька педагогіка як складова системи національного виховання молоді // Початкова школа. – 2003. – № 10. – С. 47-49; Лазарук А. Батьківська педагогіка Василя Сухомлинського: аксіологічний ракурс проблеми //

Початкова школа. – 2004. – № 5. – С. 3-5; Стельмахович М. Виховний ідеал української народної педагогіки // Початкова школа. – 1998. – № 6. – С. 1-5; Стельмахович М. Застосування ідей української етнопедагогіки в роботі вчителя початкових класів // Початкова школа. – 1994. – № 12. – С. 4-7; Стельмахович М. Українська національна школа і народна педагогіка // Початкова школа. – 1992. – № 7/8. – С. 3-5; Стельмахович М., Червінська І. Етнопедагогічні основи української національної школи-родини // Початкова школа. – 1994. – № 5. – С. 10-12; Усатенко Т. Українська національна школа-родина – ціннісний орієнтир суспільства // Початкова школа. – 1997. – № 5. – С. 8-9.

Етнопедагогіка (або народна педагогіка) – це наука про досвід народу у справі виховання молоді, про його педагогічні погляди, наука про педагогіку побуту, сім'ї. «Предметом етнопедагогіки є досвід навчання й виховання дітей, накопичений конкретним етносом за тривалий час його існування» [1, с.116]. Безумовно, використання накопиченого українським народом досвіду у вихованні є цінним джерелом для відродження й становлення національного виховання, оскільки воно відповідає українській вдачі, менталітетові, особливостям національного характеру.

Успіх використання цього досвіду в сучасних умовах залежить від ретельного врахування її специфічних особливостей, які полягають у наступному.

Перше. На відміну від офіційної, народна педагогіка виключає колективні форми виховання, акцентуючи увагу на його індивідуалізації. Не випадково навіть вік дитини в етнопедагогіці визначається не кількістю років, а тим, що дитина може і вміє робити своїми руками. *О.Будник* вказує на те, що «господарське виховання в народній педагогіці носило свідомий характер і зводилось до привчання дітей з 5-6-річного віку до праці» [1, с.116]. Дорослі залучали їх до різних видів трудової діяльності. Як засвідчують наукові дослідження, діти були зайняті у 85 видах господарськи-побутової праці, не беручи до уваги поле, сад, город. У традиційній українській сім'ї панувала

думка: все, що роблять дорослі, різною мірою можуть виконувати діти. *М.Стельмахович* підкреслює, що хлопчика 7-8 років називали «пастушком», а пасли діти спочатку гусей, потім овець, кіз, корів і коней. Про юнака віком 16 років казали: «Вже, слава Богу, косар». Таке раннє залучення дітей до господарської роботи давало їм можливість відчувати життєву необхідність щоденної праці, потребу сім'ї в їх допомозі та, безперечно, відповідальність за роботу.

Друге. У народній педагогіці проглядається ідея розвитку природних задатків дітей із раннього віку. Як правило, діти продовжували справу батьків. І в цьому є певна логіка, оскільки майстерність у будь-якій справі вдосконалювалася з кожним поколінням, бо дитина виростала в атмосфері певної професійної здатності. Наприклад, батько-хлібороб повчав свого сина, що хліборобство – найголовніша професія на землі. Доводив це не на словах, а ділом, коли брав хлопчика в поле, показував, як сіяти гречку, овес. Так виховувались цілі професійно-виробничі династії хліборобів, пасічників, теслярів, бондарів, ковалів тощо.

Універсальною особливістю етнопедагогіки є те, що вона ефективно використовує два головних напрями спрямованості дитини – наслідування діяльності дорослих і прагнення до пізнання оточуючого світу.

Третє. У народній педагогіці для норм традиційної моралі немає вікової диференціації: єдиним диференціатором норм поведінки була відмінність статей, що визначала різні напрями соціалізації індивіда.

Четверте. У сучасній шкільній практиці діада «навчання – виховання» доповнена третьою складовою – «контроль». Етнопедагогіка в цьому напрямі абсолютно гармонійна, оскільки не передбачає тотального контролю за активністю зростаючої особистості, певні обмеження щодо її поведінки та діяльності не мають директивного вираження.

На думку *О.Будник*, мета як ідеальне відображення кінцевого результату виховання споконвіку в українській етнопедагогіці зводилась до плекання

здорової, доброї, розумної та працюючої людини, а головним критерієм її вихованості слугувала повсякденна поведінка та діяльність.

До проблеми виховного ідеалу в українській народній педагогіці звернувся *М.Стельмахович*. Таким ідеалом, на його думку, є «людина праці, шляхетна в поведженні й свідома своєї людської та національної гідності» [6, с. 2]. Образ досконалої особи українця створювався впродовж багатьох віків українського народною педагогікою. Починаючи з XV ст., ідеалом довершеної людини, зазначає вчений, стає образ українського козака, який надалі знайшов своє продовження й розвиток в образах українського січового стрільця, воїна УПА, самовідданого борця за самостійну Українську державу. Типовими рисами їх є: вірність службовому обов'язку, відвага, загартованість, витривалість, вільнолюбство, здатність до переборення труднощів, незалежність натури, лицарська гідність, порядність, непокірність, невибагливість, військова вправність. Тому, «саме козак є тією досконалою людиною, на яку впродовж ряду віків орієнтується у вихованні дітей та молоді українська народна педагогіка» [6, с.3]. Можна засвідчити, що виховний ідеал української народної педагогіки в основі своїй цілком самобутній, бо зародився, виріс і зміцнів на власному національному ґрунті, на засадах української народності, творчо увібравши в собі провідні елементи християнства й загальноєвропейської культури.

Сьогодні дослідники української етнопедагогіки звертають увагу на її невід'ємну частину, феноменальне явище – козацьку педагогіку, «яка формує у дітей і молоді синівську любов до рідної мови, культури, землі, народу, Батьківщини, виховує в них незламну силу волі й духу, високу лицарську мораль, духовність» [3, с.47]. Сутність козацької педагогіки полягає у системі знань про закономірності формування світоглядних позицій українця, збагачення підростаючих поколінь інформацією про здоровий спосіб життя, норми взаємостосунків, а також процес самовдосконалення, самоосвіти. Виховання на засадах козацької педагогіки має три аспекти, що передбачають формування високих моральних якостей, фізичний розвиток та культурологічне

виховання дітей та молоді. Вітчизняні науковці висвітлюють різні аспекти козацького виховання, однак всі вони дотримуються єдиної думки: козацтво стало найдосконалішою формою вияву генетично закодованих здібностей і можливостей нашого народу, тому підкреслюють вагоме значення козацької педагогіки у сучасному національному вихованні дітей і молоді.

Гідним продовженням духу козацького роду є діяльність дитячо-юнацьких організацій «Чайка», «Козацьке братство», «Джура», «Січ», «Пласт», «Сокіл», які створені для об'єднання й виховання молоді відповідно до принципів народної козацької педагогіки.

Проте не всі особливості етнопедагогіки українського народу можна і слід використовувати у сучасних умовах. Нині відчувається розгалуженість цілей у вихованні, його завдань, змісту діяльності сімей, що проживають у містах, порівняно з життям родини в сільській місцевості. Урбанізація призводить до скорочення сусідських зв'язків, малодітності, відсутності сезонно-польових робіт, широкої інформативності. У селах залишається обов'язковість господарсько-трудова робіт на городі, подвір'ї, у саду, догляд за домашньою худобою, менший обсяг інформації і, врешті-решт, повільніший ритм життя. Отже, у сільській місцевості й нині є більш сприятливі умови для практичного використання етнопедагогічних ідей у плеканні традиційних ціннісних орієнтацій у дітей, зокрема господарності. У зв'язку з цим, *О.Будник* підкреслює: «Як бачимо, реально оцінюючи ситуацію та ті негативні тенденції, що, на жаль, мають місце в сучасній практиці використання народної педагогіки, варто ретельно виокремити з цієї «скарбниці» саме ті ідеї, які придатні для «перенесення» в навчально-виховний процес освітніх установ. Водночас прогресивні набутки української етнопедагогіки потребують глибокого осучаснення з тим, щоб вони яскраво відображали елементи духовної і матеріальної культури сьогодення» [1, с.118].

Прогресивним кроком у цьому напрямку є розробка «Концепції школи нової генерації – української національної школи-родини», яка здійснена науковцями Інституту українознавства Київського національного університету

імені Тараса Шевченка під керівництвом його директора, академіка Академії наук вищої школи П.Кононенка. Українська національна школа-родина – це не лише новий тип школи, це насамперед новий підхід до освіти. Школа нового українознавчого типу створює умови для взаєморозкриття добрих починань батьків, учителів, друзів школи, а також акцентує увагу на тому доброму, талановитому, що є в кожній дитині. Така школа дає змогу кожному вихованцеві реалізувати себе, а вчителі допоможуть, щоб талант учня був помічений.

Т.Усаценка виділяє «першорядні вартості, що сягають до універсалій і є основою функціонування школи нового типу» [9, с.9]. До них відносять:

- дитина – вчитель – батьки – держава, інші люди, що беруть участь у функціонуванні школи;
- спілкування з природою, довкіллям, людиною;
- звичаєвість: традиції, свята, звичаї, обряди, побут;
- спів, рух, харчування, ритми, колір, звук;
- будівля, обійстя.

Особливо актуальною є концепція школи-родини у ланці початкової освіти. Дітям початкових класів школа, яка нагадує сім'ю, особливо імпонує. У процесі навчання та виховання в ній по суті стають відсутніми «пороги» між сім'єю і школою.

Проблему сімейної педагогіки у спадщині В.Сухомлинського досліджував *Л.Лазарук*. На його думку, видатний вчений надавав сім'ї ключову роль у формуванні та розвитку дитячої особистості, бо «сімейне середовище зберігає, утверджує і водночас формує ціннісно-смыслову сферу дитячої особистості на основі прийняття останньою соціально значущих норм, переконань та ідеалів» [4, с.3]. Зі вступом дитини до школи виховні впливи сім'ї поглиблюються і посилюються цілеспрямованими педагогічними впливами. В. Сухомлинський обґрунтовує необхідність дотримання єдиних вимог сім'ї та школи до виховного процесу, вбачаючи в цьому важливу умову аксіогенезу школяра. Розглядаючи процес виховання людини як свідоме

засвоєння нею етичних, естетичних, духовних цінностей нації і людства в цілому, великий педагог пропонує систему роботи з батьками, яка передбачає кілька етапів. Перший – організація дружнього, цілеспрямованого батьківського колективу на основі спільних інтересів – виховання дитини. Наступний етап – педагогічна просвіта батьків: лекції і бесіди у педагогічній школі просвітницького характеру. Для глибоких роздумів про помилки і прорахунки у вихованні застосовуються індивідуальні форми роботи з сім'єю, а також систематична організація конференцій, присвячених актуальним питанням навчально-виховної роботи, яка починається з молодшої школи.

М.Стельмахович та І.Червінська вважають, що «вчителі початкових класів спільно з батьками мають змогу не просто «зв'язувати» школу з сім'єю чи сім'ю зі школою, як до тепер було, а забезпечувати повну гармонію у їх навчально-виховній взаємодії» [8, с.11]. Це можливо за умов, коли діти зростають у міцній, здоровій і щасливій сім'ї, а в школі домінує доброзичлива атмосфера щирих, теплих, лагідних родинних взаємин. У такому разі стосунки між учителями й учнями стають як між дітьми і батьками, а стосунки між учнями як між братами й сестрами. Водночас утверджується життєвий оптимізм, радість перебування серед однокласників, потяг до успішного навчання і чемної поведінки з виявом добра і милосердя у ставленні до ближнього, віри, надії і любові. «Єдність у сім'ї, базована на кровній і свояцькій спорідненості, згуртованість у школі, викликана спільністю навчальних інтересів, оволодінням грамотністю, здобуттям нових знань і глибшим пізнанням навколишнього світу й самого себе, виливаються у єдність українського народу, нації загалом» [8, с.11].

Етнопедагогічна основа української національної школи-родини будується на широкому використанні всіх компонентів навчально-виховної мудрості нашого народу, а саме: українських народних – родинознавства (фамілістики), дитинознавства (педології), домашнього (хатнього) виховання, дидактики, деонтології, педагогіки народного календаря, козацької педагогіки, педагогіки опіки тощо.

Культивування школи-родини аж ніяк не передбачає ігнорувань їх специфічних рис. Адже педагогіка родини і педагогіка школи мають свої особливості. Важливо згармонізувати їх взаємодію у виховних впливах учителів, батьків і матерів, братів і сестер, дитячих і молодіжних об'єднань, людей старшого покоління – дідусів і бабусь, родичів, свояків, сусідів, ровесників, природи, побуту, культурно-освітніх установ, літератури, мистецтва, науки, держави, засобів масової інформації.

«Побудована на такому фундаменті школа відповідає національним рисам української дитини, її ментальності, що здатні забезпечити найвищий злет її тілесного, розумового, духовно-морального, господарсько-трудового й естетичного розвитку» [8, с.12].

Українська національна школа-родина зорієнтована на принципово нове розуміння освіти, що виходить із завдань формування громадянина України, котрий житиме за принципами нової культурно-інформаційної стратегії й адаптуватиметься до нових базисних засад суспільства. Нині важливо підготувати людину до розуміння завдань і проблем, які стоять перед світовим співтовариством, перед країною, регіоном, містом, конкретною людиною, і навчитися розв'язувати їх. І надважливо – вчити вирішувати конкретні проблеми конкретної людини, як дорослої, так і дитини, школяра.

Отже, на основі аналізу журнальних публікацій можна зробити висновок:

1. Етнопедагогіка (або народна педагогіка) – це наука про досвід народу у справі виховання молоді, про його педагогічні погляди, наука про педагогіку побуту, сім'ї.
2. У статтях науково-педагогічних журналів розглянуто такі основні аспекти вищезазначеної проблеми:
 - особливості етнопедагогіки та її зв'язок з офіційною наукою;
 - засади козацької педагогіки як втілення виховного ідеалу народної педагогіки;
 - етнопедагогіка як методологічна основа нового типу школи – школи-родини.
3. Народна педагогіка входить у суперечність до офіційної, оскільки основною формою навчання у ній є індивідуальна, яка суттєво відрізняється від класно-

урочної у середній та лекційно-семінарській у вищій школах. Тому не всі елементи етнопедагогіки можна використовувати у сучасних умовах, а лише ті, які відповідають вимогам сьогодення, серед них можна назвати такі: на рівні освітніх закладів - прищеплення норм традиційної моралі, абсолютних (добро, любов, справедливість) та національних (патріотизм) цінностей, ідеї розвитку природних задатків дитини тощо; на рівні сім'ї – залучення дітей до домашньої роботи, що допоможе процесу соціалізації особистості та виховає відповідальність.

Слід зауважити, що проблемі етнопедагогіки присвячено 8 публікацій, що становить 5,3 % від загальної кількості статей (а їх 152) про національне виховання, тобто можна стверджувати, що цьому питанню приділено не досить уваги. Більш широкого висвітлення потребують питання сучасного функціонування народної педагогіки, використання етнопедагогічних елементів у вихованні підростаючого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будник, О. Особливості української етнопедагогіки [Текст] / О.Будник // Дайджест: Школа-парк педагогічних ідей та технологій. – 2002. – № 2. – С. 116-118.
2. Васякович, Г.П., Черніков, П. І. Етнопедагогіка і морально-естетичне виховання учнів [Текст]: методичний посібник / Г.П. Васякович, П.І. Черніков. – Чернігів: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1994. – 24 с.
3. Гутник, І. Козацька педагогіка як складова системи національного виховання молоді [Текст] / І.Гутник // Початкова школа. – 2003. – № 10. – С. 47-49.
4. Лазарук, А. Батьківська педагогіка Василя Сухомлинського: аксіологічний ракурс проблеми [Текст] / А.Лазарук // Початкова школа. – 2004. – № 5. – С. 3-5.
5. Лисенко, Н.В., Лаппо, В.В. Етнопедагогіка [Текст]: навчально-методичний посібник / Н.В.Лисенко, В.В. Лаппо. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 85 с.
6. Стельмахович, М. Виховний ідеал української народної педагогіки [Текст] / М.Стельмахович // Початкова школа. – 1998. – № 6. – С. 1-5.

7. Стельмахович, М.Г. Народна педагогіка [Текст]: навчально-методичний посібник / М.Г. Стельмахович. – К., 1985.
8. Стельмахович, М., Червінська, І. Етнопедагогічні основи української національної школи-родини [Текст] / М.Стельмахович, І.Червінська // Початкова школа. – 1997. – № 5. – С. 10-12.
9. Усатенко, Т. Українська національна школа-родина – ціннісний орієнтир суспільства [Текст] / Т.Усатенко // Початкова школа. – 1997. – № 5. – С. 8-9.

АННОТАЦІЯ

В статье рассматривается этнопедагогика как базис национального образования на основе контент-анализа публикаций современных педагогических журналов.

SUMMARY

The article deals with the analysis of the conception «ethnopedagogics» as the foundation of national upbringing based on the content-analysis of the publications of the up to date pedagogical journals.

Кулішенко, Л.А. Етнопедагогіка як підгрунтя національного виховання [Текст] / Л.А. Кулішенко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. - 2009. - № 2. - С. 8-18.